

Нотаріальне провадження

з вжиття заходів щодо охорони спадкового майна: проблемні питання повноважень суб'єктів та його вчинення

Б. Б. Рудко
приватний нотаріус

Стаття присвячена теоретичним та практичним аспектам нотаріального провадження з вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Зроблено пропозиції з удосконалення законодавства України, які регулюють процедуру та повноваження посадових осіб на вчинення такого провадження. Акцент зроблено на доцільності запозичення досвіду Австрії з метою вдосконалення як матеріального, так і процесуального законодавства України, яке має зв'язок із таким нотаріальним провадженням.

Ключові слова: нотаріальне провадження, вжиття заходів до охорони спадкового майна, нотаріус.

Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам нотариального производства по охране наследственного имущества. Сделаны предложения по совершенствованию законодательства Украины, регламентирующие процедуру и полномочия должностных лиц на совершение данного нотариального действия. Акцент сделан на целесообразности заимствования опыта Австрии с целью усовершенствования как материального,

так и процессуального законодательства Украины, имеющее связь с данным нотариальным производством.

Ключевые слова: нотариальное производство, охрана наследственного имущества, нотариус.

The article focuses on theoretical and practical aspects of notarial proceedings taking measures to protect the ancestral property. Made suggestions to improve the legislation of Ukraine, which regulate the procedure and powers of officers to commit these proceedings. Emphasis is placed on the feasibility of borrowing experience Austria in order to improve both substantive and procedural laws of Ukraine, which has a link to this notary proceedings.

Keywords: notary proceedings, taking measures for the protection of ancestral property, the notary.

Питання охорони та управління спадковим майном з точки зору матеріального права досліджуються давно [1, 2, 3, 4]. Після набрання чинності новим Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) ці питання продовжують досліджуватися такими українськими вченими, як Ю. О. Заїкою [5], Є. О. Рябоконею [6], О. Є. Кухаревим [7] та ін. Крім матеріальних, процесуальні аспекти нотаріального провадження з вжиття заходів щодо охорони спадкового майна досліджуються такими вченими, як С. Я. Фурса, Є. І. Фурса [8], Л. К. Радзівська [9] та ін. Проте цими авторами нотаріальне провадження з вжиття заходів щодо охорони спадкового майна не досліджувалось на рівні дисертаційних робіт. Але нотаріальна практика зумовлює необхідність чіткої регламентації прав та обов'язків суб'єктів, які уповноважені на вчинення цієї нотаріальної дії. З метою вдосконалення нотаріальної процедури тако-

го провадження вважаємо доцільним зупинитися на повноваженнях суб'єктів, які наділяються правом вживати заходів щодо охорони спадкового майна.

Так, аналіз ст. 1283 ЦК України свідчить про складність сприйняття кола суб'єктів, які уповноважені державою на вчинення нотаріального провадження з вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Така стаття має назву «Охорона спадкового майна». У частині другій цієї норми має місце перелік суб'єктів, які наділені законом повноваженнями щодо вжиття заходів з охорони спадкового майна. До них належать:

- нотаріус за місцем відкриття спадщини;
- в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідні органи місцевого самоврядування.

Тобто можна зробити висновок про те, що в цій нормі перелік суб'єктів, які вживають заходів до охорони спадкового майна, є вичерпним. Але одночасний аналіз ст. 1284 ЦК України свідчить про те, що до таких суб'єктів законодавець відніс і виконавця заповіту. Зокрема, допускається вживати заходи щодо охорони:

- всієї спадщини – виконавцю заповіту, призначеному заповідачем;
- або призначеній спадкоємцями за законом особі, але лише щодо частини спадщини, що не охоплена заповітом.

Щодо виконавця заповіту, то, як зазначає Л. Павлова, новий ЦК України, який набув чинності 1 січня 2004 р., відновив в українському спадковому праві інститут виконавця заповіту, відомий ще законодавству Росії та інших зарубіжних держав як інститут «душеприказчика». Виконавець заповіту є обов'язковим суб'єктом спадкових правовідносин, коли йдеться про спадкування за заповітом» [10]. Тобто виконавець заповіту також має право вживати заходів щодо охорони спадкового майна.

Якщо порівняти положення ч. 1 ст. 1284 ЦК України зі змістом статей 1287 та 1288 ЦК України, можна дійти висновку, що виконавця заповіту можуть призначати спадкоємці, суд та нотаріус. Але при аналізі ч. 2 ст. 1287 ЦК України доцільно також звернути увагу на термінологію, яка вживається законодавцем, оскільки в одних випадках виконавець заповіту обирається з числа спадкоємців, а в інших випадках – призначається.

При цьому у ст. 1290 ЦК України безумовним правом з життя заходів щодо охорони спадкового майна наділений виконавець заповіту. Але у цій нормі відсутні будь-які обмеження у повноваженнях щодо заповіданої або не заповіданої частини спадщини.

Отже, виникає колізія, оскільки, перше, спеціальний статус виконавця заповіту, призначеного заповідачем, що встановлений у ст. 1284 ЦК України, повною мірою відповідає статусу виконавця заповіту, призначеного іншими особами або обраного з числа спадкоємців. Тобто призначений нотаріусом або судом виконавець заповіту вправі вживати заходи щодо охорони всієї спадщини на підставі ст. 1290 ЦК України, оскільки у п. 1 ч. 1 ст. 1290 ЦК України не йдеться лише «про охорону заповіданого спадкового майна». Здається, що до такого сприйняття даної норми можна прийти, не зважаючи на те, що ця стаття відноситься до глави 88 ЦК України, яка має назву «Виконання заповіту». Таке сприйняття цієї норми обумовлюється тим, що у ст. 1217 ЦК України не передбачено як окремих видів спадкування – одночасне спадкування за заповітом та за законом, хоча реально такі випадки мають місце в житті і розглядаються у книзі шостій ЦК України.

По-друге, у ст. 1287 ЦК України застосовується широке поняття «спадкоємці», до яких слід віднести: спадкоємців за заповітом, за правом на обов'язкову частку,

а також спадкоємців за законом. Тобто цей випадок необхідно розглядати найширшим і таким, що враховуватиме побажання всіх спадкоємців. Пояснити таке сприйняття можна тим, що в цьому разі вся спадщина буде охоронятися виконавцем заповіту, до чого спонукає випадок, коли вся спадщина заповідана, але один із спадкоємців у межах строку для прийняття спадщини відмовиться від спадкування. У цьому конкретному випадку така дія може мати місце в останній день для прийняття спадщини, отже, така частина спадкового майна має спадкуватися за законом, але виконавець заповіту зобов'язаний був охороняти таке майно в інтересах спадкоємця за заповітом до висловлення останнім своєї волі.

Тому вважаємо, що виконавець заповіту, призначений за ініціативою всіх спадкоємців, уособлюватиме подвійний статус з повноваженнями щодо життя заходів з охорони як заповіданого, так і не заповіданого майна.

Але у ст. 1284 ЦК України не визначено статус особи, яка призначена спадкоємцями за законом для охорони спадкового майна.

Розглядаючи той випадок, коли заповіту не існує, але потребується вживати заходи щодо охорони спадкового майна, можна припустити, що спадкоємці за вчиненням цієї нотаріальної дії звертаються до нотаріусів. Але ж не зовсім виправданим є порушення їхнього права на життя таких заходів уповноваженою ними особою, оскільки їхні права мають бути адекватним чином регламентовані, як і права спадкоємців за заповітом. Однак такий випадок у законодавстві не передбачений, хоча таке право впливає з аналогії з ч. 2 ст. 1284 ЦК України. Тому вважаємо доцільним закріпити на законодавчому рівні поняття статусу особи, яку призначають спадкоємці за законом для охорони належної їй частини спад-

щини. На нашу думку, особа, яку призначають спадкоємці за законом для охорони належної їм частини спадщини, має називатися «хранитель незаповіданої спадщини» або «хранитель спадщини». Дана пропозиція обумовлена тим, що така назва вже мала місце у ст. 559 ЦК України 1963 р., тому фахівці звикли до застосування цього терміна. Крім того, поняття «хранитель» є ширшим щодо поняття «зберігач» і може включати до свого змісту управління спадщиною тощо.

З наведеного можна зробити висновок про те, що для визначення статусу осіб, які вправі вживати заходи щодо охорони спадкового майна, потрібно виділяти такі критерії:

- чи було заповідане майно,
- чи було заповідане все майно,
- хто виступав ініціатором призначення виконавця заповіту.

Якщо ж проаналізувати ч. 4 ст. 39 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), то виходить, що необхідно враховувати і факт прийняття спадщини, оскільки права, свободи та інтереси спадкоємців особи, яка померла або оголошена померлою, якщо спадщина ще ніким не прийнята, захищає виконавець заповіту або інша особа, яка вживає заходів щодо охорони спадкового майна. Тобто виконавець заповіту до прийняття спадщини хоча б одним із спадкоємців виконує охоронну функцію, а після прийняття спадщини хоча б одним із спадкоємців саме останній має захищати права, свободи та інтереси не тільки свої, а й інших спадкоємців. Це положення є дискусійним, оскільки значна частина норм суперечить даному положенню, зокрема, просте прийняття спадщини мало б означати відсторонення виконавця заповіту, а не оскарження його дій (ст. 1293 ЦК України). Вважаємо доцільним звернути також увагу на непослідовність законодавця у визна-

ченні суб'єктного складу осіб, які мають право на оскарження дій виконавця заповіту. Так, вжиття заходів щодо охорони спадкового майна згідно зі ст. 1283 ЦК України здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця, але дії виконавця заповіту з вжиття таких заходів можуть оскаржити лише спадкоємці, їхні законні представники, а також орган опіки та піклування (ч. 1 ст. 1293 ЦК України). Вважаємо необхідним внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 1293 ЦК України і доповнити цю норму такими суб'єктами, як відказоодержувачі та кредитори спадкодавця.

Зрозуміло, що спадкоємець, який виявив свою волю щодо прийняття спадщини, є найбільш зацікавленою особою порівняно з нотаріусами і буде відстоювати свої права не формально, а реально. Колізія ж зумовлена тим, що у ЦК України повноваження виконавця заповіту не закінчуються з прийняттям спадщини одним із спадкоємців, тим більше, що таке прийняття може бути лише фактичним або формальним, тобто згідно зі встановленим правом у ЦК України або шляхом подачі відповідної заяви нотаріусу. До того ж, спадкоємець може бути усунений від права спадкування. У той же час, такий спадкоємець не наділяється спеціальними правами, як це мало місце у ст. 552 ЦК України 1963 р., і не отримує від нотаріуса будь-якого документа, який би підтверджував його статус спадкоємця. Також для представництва інтересів інших осіб, зокрема, інших спадкоємців, відказоодержувачів, має існувати відповідна підстава: закон, довіреність або договір тощо. Коли ж спадкоємці уповноважили виконавця заповіту охороняти їхні права, то вони так висловили свою волю, з якою закон і суд мають рахуватися. Останній аргумент свідчить про те, що ч. 4 ст. 39 ЦПК України не зовсім відповідає реальним правовідносинам.

Так само ч. 3 ст. 114 ЦПК України може вважатись неадекватною реальним обставинам, оскільки в ній передбачається, що позови кредиторів спадкодавця, які подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини. Тобто можна вважати, що після прийняття спадщини спадкоємцями позови подаються за місцем проживання спадкоємців. Але ж звідки кредитори отримують відомості про місцезнаходження спадкового майна і як вони будуть визначати основну частину спадкового майна? Хто ж на момент звернення до суду надасть відомості кредиторам про спадкоємців, якщо така інформація є нотаріальною таємницею, а також про місце їхнього проживання? Спори можуть виникати й щодо визначення місцезнаходження основної частини спадкового майна тощо. Тому одним із критеріїв визначення підсудності у даних справах має бути місце відкриття спадщини, оскільки воно одне і вноситься нотаріусом, який відкрив спадкову справу до Спадкового реєстру за останнім відомим місцем проживання боржника-спадкодавця. Це положення має бути загальним правилом. У цьому випадку не потрібно встановлювати, де знаходиться спадкове майно або його основна частина, а лише встановити місце відкриття спадщини, і ці відомості мають стати загальнодоступними, на відміну від тих, що охороняються нотаріальною таємницею. За загальним правилом, відомості про склад спадщини, а також успадковані спадкоємцями частки охороняються таємницею, а не місце відкриття спадщини. Тому пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 114 ЦПК України.

Незважаючи на те, що у ЦК України не йдеться про повноваження консулів з життя заходів щодо охорони спадкового майна, такі повноваження у них іс-

нують не тільки згідно з п. 2 ч. 1 ст. 38 Закону України «Про нотаріат», а й на підставі статей 36, 37 Консульського статуту України [11], які не належать до Гл. XI «Нотаріальні дії». Тому вважаємо, що слід враховувати положення ст. 38 Закону України «Про нотаріат», згідно з якою консули вправі також посвідчувати заповіти та видавати свідоцтва про право на спадщину. Ці повноваження істотно можуть впливати на спадкові правовідносини. Тому необхідно доповнити відповідні норми ЦК України положеннями про те, що консули уповноважуються:

- посвідчувати заповіти (ст. 1252 ЦК України),
- вживати заходи щодо охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК України);
- видавати свідоцтва про право на спадщину.

При цьому слід звернути увагу на існування певного парадоксу. Так, при регламентації повноважень консула має домінувати Консульський статут України, в якому (Гл. XI «Нотаріальні дії») зазначені лише загальні правила вчинення консулами нотаріальних дій. У статті 44 Статуту має місце відсилка до актів, які регламентують порядок вчинення нотаріальних дій, тобто процедуру вчинення нотаріальних дій, які передбачені ст. 38 Закону України «Про нотаріат». Перелік таких дій передбачено також у п. 1. 3 Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України від 27 грудня 2004 р. [11], а процедура їх вчинення – у самому Положенні. Проте у статтях 36, 37 Консульського статуту йдеться про діяльність (функції) консула, які пов'язані із вжиттям заходів для охорони майна, що залишилося після смерті громадянина, хоча ці норми не віднесені до Глави XI «Нотаріальні дії». Але згідно з ч. 2 ст. 39 Закону України «Про нотаріат» порядок вчинення нотаріальних дій кон-

сульськими установами встановлюється цим Законом і лише потім згадується Консульський статут України та інші акти законодавства України. Як бачимо, спеціальні норми ст. ст. 36, 37 Консульського статуту, які орієнтовані конкретизувати порядок вчинення дій консулами щодо вжиття охорони, не дають відповіді на питання, як має діяти консул в тих чи інших відносинах. Так, ч. 2 ст. 36 Консульського статуту України передбачено, що якщо залишене майно повністю або частково складається з предметів, що можуть зіпсуватись, а так само при надмірній дорожнечі зберігання такого майна консул має право продати це майно і надіслати виручені гроші за належністю, але положення даної норми Статуту відсутнє у процедурі вчинення цього нотаріального провадження у п. 3.10 «Ужиття заходів щодо охорони спадкового майна» Положення про порядок учинення нотаріальних дій в консульських установах та дипломатичних представництвах.

Вказане положення деякою мірою збігається з іноземним законодавством. Так, згідно з Федеральним Законом Республіки Австрія від 11 листопада 1970 р. «Про діяльність нотаріусів як уповноважених суду (судових повірених) у безспірних справах» за дорученням суду нотаріуси здійснюють службові дії:

1. У спадкових справах:

а) посвідчення факту смерті та взаємопов'язані з цим невідкладні заходи;

б) інші дії, необхідні при виконанні заповітів;

2. крім виконання заповітів:

а) оцінку та розпродаж нерухомого майна;

б) оцінку та розпродаж рухомого майна, опис та перевірку рахунків або звітів, включаючи документи про розподіл майна [11, с. 207].

Отже, за законодавством Республіки Австрія нотаріус, як і консул за законодавством України, уповноважуєть-

ся на розпродаж спадкового майна, хоча не встановлюється, в яких випадках.

Як свідчить практика, будь-які речі можуть зіпсуватись, але питання має стояти про те, в який час і від яких дій. Важко сприйняти положення закону щодо «надмірної дорожнечі зберігання такого майна», оскільки не визначено, яке майно змушує консула витратити на його зберігання «надмірно» великі кошти.

Вважаємо, що така оцінка спадкового майна неприпустима, адже питання має вирішуватися не особисто консулом, а повинні враховуватися об'єктивні та суб'єктивні фактори, а саме: воля заповідача і таких заінтересованих осіб, як спадкоємці, кредитори та ін. Відповідь на поставлені питання криється в обов'язку консула, який має «надіслати виручені гроші за належністю». Але консул має надсилати не лише виручені гроші за належністю, а й майно спадкодавця, тобто спадкоємцям або нотаріусу за місцем відкриття спадщини.

Слід розглянути декілька варіантів розвитку правовідносин, які є альтернативними положенню ч. 2 ст. 36 Консульського статуту України. Так, консул вправі вживати заходи щодо охорони спадкового майна лише за кордоном, тому можливими є декілька ситуацій, коли спадкоємці проживали зі спадкодавцем за кордоном, отже, пересилати майно і вживати заходи щодо його охорони не потрібно. Коли ж спадкоємці на момент смерті спадкодавця проживали в Україні, то питання може ставитися про декілька варіантів вирішення такої ситуації:

1) шляхом пропозиції приїхати будь-кому зі спадкоємців з метою отримання спадщини;

2) шляхом надіслання спадкового майна за вказаною спадкоємцями або нотаріусом адресою;

3) через повідомлення спадкоємців про склад спадкового майна і отримання їх во-

левиявлення щодо подальшої долі речей, зокрема, яке майно представляє для них особливу цінність, а яке може бути продане для отримання коштів на зберігання і пересилку майна.

Якщо наші пропозиції будуть враховані, то зберігати майно консулу не доведеться, а також не потрібно буде діяти на власний ризик, визначаючи те майно, яке може бути пошкоджене під час пересилання або зберігання. Тому можливість продажу майна спадкодавця, яке перебуває за кордоном, може вважатися лише одним із варіантів вирішення правової ситуації, але не єдиним.

У зв'язку з відсутністю детальної регламентації дій консула з реалізації положень ст. ст. 36, 37 Консульського статуту вважаємо доцільним виключити ці норми як спеціальні і такі, що мають безпосередній стосунок до нотаріального проваджен-

ня з життя заходів щодо охорони спадкового майна, і закріпити їх у процедурі вчинення цього нотаріального провадження у Положенні про порядок учинення нотаріальних дій в консульських установах та дипломатичних представництвах.

У зв'язку з наведеним, вважаємо доцільним конкретизувати тих осіб, які можуть вживати заходи щодо охорони спадкового майна, та межі їхніх повноважень і закріпити їх відповідно у нормах матеріального та процесуального права. Така адекватна регламентація як матеріальних, так і процесуальних аспектів суб'єктного складу, їх матеріальних та процесуальних прав і обов'язків матиме істотний вплив на вдосконалення процедури нотаріального провадження з життя заходів щодо охорони спадкового майна з метою застереження випадків порушення інтересів заінтересованих осіб щодо спадщини.

Література

1. *Крылова З. Эйдинова Э.* Охрана наследственных прав граждан / Крылова, Э. Эйдинова // Советская юстиция. – 1966. – № 24. – С. 7.
2. *Барщевский М. Ю.* Если открылось наследство. – М : Юридическая литература, 1989. – С.127-134.
3. *Гришаев С. П.* Наследственное право. – М : Юристъ, 2002. – С. 99-102.
4. *Заїка Ю. О., Співак В. М.* Право власності. Спадкове право. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 150.
5. *Заїка Ю. О.* Спадкове право в Україні: становлення і розвиток. – К. : КНТ, 2007. – С. 222-228.
6. *Рябокін Є. О.* Охорона та управління спадковим майном / Спадкове право. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 220-230.
7. *Кухарев О. С.* Спадкове право. – К. : Алерта, ЦУЛ, 2011. – С.116-120.
8. *Фурса С. Я, Фурса Є. І.* Спадкове право. – К. : Атіка, 2002. – С. 264-288.
9. *Фурса С. Я., Фурса Є. І.* Спадкове право : Нотаріат. Адвокатура. Суд / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2007. – С. 479- 500.
10. *Радзівська Л. К.* Нотаріат в Україні. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С.195-203.
11. *Павлова Л.* Виконавець заповіту: процедура призначення та його повноваження. Видача свідоцтва виконавцю заповіту / Юридичний журнал. Юстиніан. – № 5. – 2005.